

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Гуренко В.А.,

аспірант кафедри теорії та історії держави і права
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

<https://orcid.org/0009-0009-9409-563X>

УДК 346.21

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5666.2025.3.1>

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ

Вступ. Одним із ключових елементів забезпечення права на свободу світогляду і віросповідання в Україні є належне правове регулювання діяльності релігійних організацій. У чинному законодавстві України визначено окремі види релігійних організацій та врегульовано їх порядок створення і державної реєстрації, однак відсутнє чітке законодавче визначення поняття «релігійна організація». Це створює певну правову термінологічну невизначеність, яка ускладнює практику правозастосування.

Особливого значення це питання набуває в умовах воєнного стану, коли релігійні організації виступають не лише суб'єктами, які діють з метою задоволення релігійних потреб громадян сповідувати і поширювати віру, але й виступають осередками суспільної підтримки, гуманітарної та благодійної діяльності. У таких умовах юридична визначеність у питанні правового регулювання діяльності релігійних організацій та їх правового статусу є надзвичайно важливою, оскільки дозволяє встановити прозорі та зрозумілі правила взаємодії між державою та релігійними організаціями. Додаткової актуальності по дослідженню даного питання надають останні законодавчі зміни в Україні. Зокрема, у 2024 році на законодавчому рівні було введено нове поняття – «іноземна релігійна організація».

Наукова література демонструє відсутність єдності у підходах до розуміння поняття «релігійна організація». Так, частина науковців отожднює його із релігійною громадою, тоді як інші пропонують більш широке бачення, включаючи центри, управління, монастирі, місії, братства та духовні навчальні заклади.

Таким чином, постає завдання дослідити законодавчі засади визначення поняття та видів релігійних організацій, виокремити їхні ключові ознаки та проаналізувати проблемні питання

правозастосування. Це дозволить сформувати цілісне розуміння правового статусу релігійних організацій в Україні та запропонувати шляхи вдосконалення правового регулювання з урахуванням сучасних викликів.

Аналіз останніх досліджень. Питання діяльності релігійних організацій, у тому числі аналізу правового регулювання визначення «релігійна організація» присвячені дослідження таких вчених, як: І.О. Пристінський, Ю.В. Кривенко, В.Д. Фучеджі, Ю.В. Труфанова, В.Є. Єленський, О.В. Дзера, Н.Б. Москалюк, О.М. Биков та інші.

Формулювання мети і методів дослідження. Метою статті є аналіз чинного законодавства України щодо дослідження правового регулювання визначення поняття «релігійна організація», у тому числі введеного на законодавчому рівні поняття «іноземна релігійна організація».

Під час дослідження теми статті використувалися такі методи, як системного аналізу – при розгляді різних аспектів предмета дослідження; дедуктивний метод – для виявлення прогалин в правовому регулюванні релігійних організацій; порівняльно-правовий метод – для дослідження та порівняння підходів до правового регулювання визначення «релігійна організація».

Виклад основного матеріалу. В Україні для кожного гарантується право на свободу світогляду і віросповідання, що закріплено в Конституції України та в інших законодавчих актах. Дане право реалізовується громадянами України шляхом утворення та діяльності релігійних організацій різних конфесій, кожна з яких поширює власну релігію та переконання.

Відповідно до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» головною метою утворення релігійних організацій в Україні є задоволення релігійних потреб громадян сповідувати і поширювати віру та діяти відповідно

до своєї ієрархічної, інституційної структури, а також обирати, призначати і замінювати персонал згідно із своїми статутами (положеннями) [1]. Таким чином, для правильного розуміння діяльності релігійних організацій та можливостей реалізації права на свободу совісті кожною людиною, важливим аспектом стає дослідження поняття та видів релігійних організацій в Україні.

Законодавство України не містить закріпленого визначення поняття «релігійної організації», передбачено тільки, що релігійними організаціями в Україні є релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, а також об'єднання, що складаються з вищезазначених релігійних організацій. Релігійні об'єднання представляються своїми центрами (управліннями). Тобто, наводиться виключно перелік видів релігійних організацій, без чіткого визначення. З урахуванням мети, особливостей діяльності, релігійна організація є суб'єктом правовідносин. Значна кількість науковців досліджуючи питання релігійних організацій надавала власне визначення.

Так, Ю. В. Кривенко запропонувала розглядати релігійну організацію як систему різновидів організаційно оформлених релігійних об'єднань, що мають управлінські та виконавчі органи, чітку структуру, яка забезпечується змістом релігійної парадигми і культу [2, с. 5]. У свою чергу, В. Д. Фучеджі пропонує більш широке визначення релігійної організації, а саме – як функціональний різновид добровільної, відносно самоправної, некомерційної юридичної особи, яка створена на основі рівності з метою спільного відправлення релігійних культів та поширення релігійних переконань на основі систематизованого віровчення та наділена не забороненими законом відповідним майновим забезпеченням своєї діяльності [3, с. 6]. На противагу іншим науковцям, В.М. Малишко надає авторське визначення релігійних організацій як добровільних громадських об'єднань у релігійній сфері, які створені на основі єдності поглядів для задоволення своїх релігійних потреб, спільної реалізації і захисту своїх релігійних інтересів, які діють відповідно до внутрішньої ієрархічної та інституційної структури [4, с. 9].

Фактично можна стверджувати, що спільними ознаками релігійних організацій є колективність, добровільність, сповідування власної релігії, релігійне виховання та наявність структури управління. А також після державної ре-

єстрації створення релігійної організації, вона наділяється цивільною правоздатністю і дієздатністю, може бути позивачем та відповідачем у суді, тобто має всі притаманні юридичній особі ознаки відповідно до Цивільного кодексу України.

Аналізуючи міжнародний досвід правового регулювання релігійної діяльності, можна дійти висновку, що в інших країнах зазвичай також відсутнє уніфіковане законодавче визначення поняття «релігійної організації». Наприклад, відповідно до статті 25 Конституції Республіки Польщі передбачено, що церкви та інші релігійні об'єднання мають рівні права. Відносини держави з церквами та іншими освітніми об'єднаннями ґрунтуються на встановленні їхньої автономії та взаємної незалежності кожного суб'єкта в межах їхньої сфери діяльності, а також на стосунках між добрими людьми та добрими людьми. Відносини між Республікою Польща та іншими церквами та релігійними об'єднаннями регулюються законами, прийнятими на основі угод, виданих Радою Міністрів з їхніми відповідними представниками [5]. Конкретне законодавче визначення поняття «релігійна організація» також відсутнє, цей термін застосовується в загальному у контексті державного регулювання діяльності церкви.

Показовим у цьому контексті є досвід Румунії, де Закон № 489/2006 «Про свободу релігії та загальний режим культів» закріпив чітку класифікацію релігійних утворень. Зокрема, законодавець визначає три основні форми: релігійні деномінації, релігійні асоціації та релігійні групи. Деномінації наділяються найвищим правовим статусом і користуються широкими можливостями, включаючи право на майнову діяльність, освітні ініціативи та державну підтримку. Релігійні асоціації також визнаються юридичними особами, однак мають більш обмежені права, зокрема не користуються прямим державним фінансуванням. Релігійні групи, у свою чергу, не мають статусу юридичної особи, проте можуть вільно здійснювати релігійну діяльність [6]. Така систематизація дозволяє забезпечити правову визначеність і прозорість у діяльності релігійних організацій.

З урахуванням аналізу законодавчих положень та наукових підходів до розуміння сутності релігійних організацій можна дійти висновку, що універсальне визначення «релігійної організації» в українському праві має поєднувати як її правовий статус, так і функціональне призначення. Таким чином релігійна організація може

бути визначена як добровільне, інституційно оформлене об'єднання осіб, створене з метою спільного сповідання та поширення віровчення, яке функціонує на підставі власного статусу, має визначену структуру органів управління та внутрішню ієрархію, після державної реєстрації набуває статусу юридичної особи, що забезпечує можливість здійснювати релігійну та іншу діяльність, не заборонену чинним законодавством України. Таке визначення дозволяє подолати термінологічну невизначеність та забезпечити єдність правозастосування у сфері свободи совісті та релігійних відносин.

Важливою останньою законодавчою новелою щодо регулювання діяльності релігійних організацій стало введення на рівні законодавства визначення «іноземна релігійна організація», а саме відповідно до Закону України «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій» визначено, що це є релігійна організація (в тому числі релігійне управління, об'єднання, центр) як юридична особа, що утворена та/або зареєстрована відповідно до законодавства іншої держави, має місцезнаходження за межами України. Діяльність іноземної релігійної організації допускається лише за умови, що вона не становить загрози національній чи громадській безпеці, а також не порушує публічний порядок, не завдає шкоди здоров'ю населення, моралі, а також правам і свободам інших осіб. На території України заборонена діяльність іноземних релігійних організацій, які відповідають одночасно таким критеріям: 1) знаходяться в державі, яка визнана такою, що здійснила або здійснює збройну агресію проти України та/або тимчасово окупувала частину території України; 2) прямо або опосередковано (в тому числі через публічні виступи керівників або інших органів управління) підтримують збройну агресію проти України [7].

Останні законодавчі зміни свідчать про те, що, Україна застосовує відповідні правові механізми в умовах воєнного стану з метою захисту власного суверенітету. Обмеження діяльності релігійних організацій мають вводитися з урахуванням норм міжнародного права, при цьому головним критерієм має виступати захист національної безпеки країни. Обмежувальні заходи впливають на функції держави, змінюючи самі обсяги діяльності держави, а також способи її здійснення [8, с. 32].

Водночас, важливо наголосити, що відповідно до статті 15 Європейської конвенції з прав

людини передбачено, що під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом [9]. Однак, у разі запровадження воєнного стану, Україна, керуючись Міжнародним пактом про громадянські та політичні права, зобов'язана невідкладно інформувати через Генерального секретаря ООН країни-учасниці цього пакту про тимчасові обмеження прав і свобод людини та громадянина, які відступають від її зобов'язань за пактом, із зазначенням обсягу таких відхилень та обґрунтуванням причин їх введення [10].

Окрім того, на рівні законодавства визначено іноземні релігійні організації, діяльність яких в Україні заборонена. Наприклад, зважаючи на те, що Російська православна церква є ідеологічним продовженням режиму держави-агресора, співучасницею воєнних злочинів та злочинів проти людяності, що вчиняються від імені Російської Федерації та ідеології «руського міра», діяльність в Україні Російської православної церкви заборонена [7].

Держава встановлює обмеження релігійної діяльності у випадках, коли існують обґрунтовані підстави вважати, що діяльність окремих релігійних структур може становити загрозу національній безпеці, публічному порядку або правам і свободам громадян. Такі обмеження є винятковим заходом і застосовуються лише у випадках, коли інші інструменти правового регулювання не забезпечують належного захисту суспільних інтересів. Вони мають бути чітко врегульовані законодавством і ґрунтуватися на принципах пропорційності та необхідності, що відповідає міжнародним стандартам у сфері прав людини. Водночас, держава зобов'язана гарантувати, щоб запровадження подібних обмежень не призводило до надмірного втручання у свободу совісті та віросповідання, зберігаючи баланс між інтересами суспільства і правами людини.

Додатково хотілося б звернути увагу на види релігійної організації, згідно законодавства України, релігійна організація є організаційно-правовою формою та поділяється на відповідні види, а саме: релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні

навчальні заклади, а також об'єднання. Кожний вид релігійної організації має свої функціональні, релігійні особливості діяльності та структуру управління, що зазвичай визначаються в установчих документах відповідної релігійної організації.

Крім законодавчої класифікації релігійних організацій на види, також можна виокремити класифікації за конфесійною приналежністю, національною ознакою, територією, на яку поширюється діяльність релігійної організації, порядку утворення, тощо. Наприклад, релігійні організації за територією, на яку поширюється їх діяльність, можна розподілити на місцеві релігійні організації та релігійні центри та управління. Місцевими релігійними організаціями є релігійні громади, до релігійних центрів та управлінь можуть бути віднесені єпархії, митрополії та ін. За національною ознакою розрізняються національні та іноземні релігійні організації. Національною є така релігійна організація, яка створена на території України відповідно до її законодавства, а іноземною – організація, що створена за межами України відповідно до законодавства іноземної держави [3, с. 7–8]. За порядком створення можна класифікувати на: 1) первинні – релігійні організації, які можуть бути створені лише безпосередньо громадянами (релігійні громади, релігійні братства та сестринства); 2) вторинні – релігійні організації створені іншими релігійними організаціями (релігійні управління та центри, монастирі, місії, духовні навчальні заклади, об'єднання релігійних організацій); 3) змішані – релігійні організації, які можуть бути створені як в порядку, передбаченому для релігійних громад, так і релігійними управліннями та центрами (монастирі, релігійні братства) [11, с. 68].

Важливо підкреслити, що згідно законодавства України визначено поняття «релігійної громади», яка є місцевою релігійною організацією віруючих громадян одного й того самого культу, віросповідання, напрямку, течії або толку, які добровільно об'єдналися з метою спільного задоволення релігійних потреб. Членство в релігійній громаді ґрунтується на принципах вільного волевиявлення, а також на вимогах статуту (положення) релігійної громади [1]. Законодавче закріплені поняття інших видів релігійних організацій відсутні.

За пропозицією І.О. Пристінського, можна надати визначенням таким видам релігійних організацій як монастир та місіонерське товариство

(місія). Монастир – це релігійна організація, яка складається з осіб чернечого сану (чоловіків або жінок), які об'єдналися для спільного проживання та сповідання віри за правилами та традиціями чернечого життя. Місіонерське товариство (місія) – це релігійна організація, основною метою створення якої є поширення певного віровчення, в тому числі за кордоном [11, с. 69]. Аналізуючи запропоновані поняття, частково погоджуюся з позицією науковця І.О. Пристінського і в свою чергу, вважаю, що його визначення поняття «монастиря» потребує доповнень.

У ході дослідження пропонував би визначити поняття «монастиря» як церковного закладу, у якому живе та здійснює свою діяльність чоловіча або жіноча громада, що складається з осіб чернечого звання, об'єднаних обітницями цнотливості, безкорисливості та послуху, що присвятили себе молитві, праці та благочестивому життю. Таке поняття більше відображає всі особливості діяльності монастиря як релігійної організації.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що чинне законодавство України у сфері регулювання діяльності релігійних організацій не містить уніфікованого визначення поняття «релігійна організація». Натомість воно обмежується лише переліком окремих видів, що створює термінологічну невизначеність та ускладнює правозастосовну практику. Аналіз наукових підходів показав відсутність єдності у розумінні поняття «релігійна організація»: від вузького підходу, який ототожнює її з релігійною громадою, до більш широких концепцій, що охоплюють різні форми інституційного релігійного життя. Це підтверджує актуальність необхідності осмислення сутності релігійних організацій та вироблення узагальненого підходу до їх правового визначення.

Особливої актуальності досліджене питання набуває в умовах воєнного стану, коли релігійні організації виконують не лише свою безпосередню духовну місію, але й стають важливими осередками гуманітарної та соціальної підтримки суспільства. У таких умовах правова визначеність у сфері діяльності релігійних організацій сприяє забезпеченню прозорості взаємодії з державою, збереженню балансу між правами віруючих і завданнями захисту національної безпеки.

Актуальною правовою зміною є закріплення на законодавчому рівні поняття «іноземна

релігійна організація» та встановлення обмежень щодо діяльності структур, афілійованих із державою-агресором. Такий підхід відповідає міжнародним стандартам, які допускають обмеження свободи релігії за умов, коли цього вимагають інтереси демократичного суспільства, публічна безпека чи захист прав і свобод інших осіб. Водночас запровадження таких обмежень має здійснюватися на основі принципів пропорційності та правової визначеності, щоб уникати надмірного втручання у свободу совісті.

З урахуванням проведеного аналізу, можна дійти висновку, що законодавча класифікація релігійних організацій за видами є важливим, але недостатнім інструментом для належного правового регулювання їхньої діяльності. Відсутність законодавчих дефініцій більшості видів релігійних організацій створює термінологічну невизначеність та ускладнює правозастосування. Тому наукові пропозиції щодо уточнення понять окремих організацій, зокрема монастиря та місії, мають істотне значення для розвитку теорії та практики правового регулювання діяльності релігійних організацій.

У цьому контексті пропонується авторське визначення поняття «релігійної організації» як добровільне, інституційно оформлене об'єднання осіб, створене з метою спільного сповідання та поширення віровчення, яке функціонує на підставі власного статуту, має визначену структуру органів управління та внутрішню ієрархію, після державної реєстрації набуває статусу юридичної особи, що забезпечує можливість здійснювати релігійну та іншу діяльність, не заборонену чинним законодавством України. А також авторське визначення виду релігійної організації «монастиря» як церковного закладу, у якому живе та здійснює свою діяльність чоловіча або жіноча громада, що складається з осіб чернечого звання, об'єднаних обітницями цнотливості, безкорисливості та послуху, що присвятили себе молитві, праці та благочестивому життю.

Така позиція, на мою думку, дозволяє подолати наявну термінологічну невизначеність, створити умови для єдиного підходу у правозастосуванні та сприяти подальшому вдосконаленню законодавчого регулювання у сфері свободи совісті та релігійних організацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23.04.1991 № 987-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> (дата звернення: 01.09.2025).
2. Кривенко Ю. В. Цивільно-правовий статус релігійних організацій в Україні: автореферат. Одеса: Одеська національна юридична академія, 2007. 18 с.
3. Фучеджі В. Д. Релігійні організації як суб'єкти цивільного права: автореферат. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2006. 20 с.
4. Малишко В. М. Конституційне право людини на свободу світогляду та віросповідання.: Автореф. дисертації канд. юрид. наук: 12.00.02. К., 2005. 16 с.
5. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. URL: <https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/kon1.htm> (дата звернення: 01.09.2025).
6. Romania. Law No. 489/2006 on the Freedom of Religion and the General Regime of Denominations. URL: https://adsdatabase.ohchr.org/IssueLibrary/ROMANIA_Law%20489.2006%20on%20the%20Freedom%20of%20Religion.pdf (дата звернення: 01.09.2025).
7. Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій: Закон України від 20.08.2024 № 3894-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3894-20#n78> (дата звернення: 01.09.2025).
8. Мельничук С. М. Функції сучасної держави в умовах воєнного стану. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2023. №1. С.23–35.
9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 01.09.2025).
10. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#n193> (дата звернення: 01.09.2025).
11. Пристінський І. О. Поняття та класифікація релігійних організацій: *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2008. Вип. 42. С. 63–69.

Гуренко В.А. ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ

Наукова стаття присвячена аналізу правового регулювання визначення поняття «релігійної організації» в Україні. Аналізуються основні законодавчі зміни в Україні за останні роки та під час дії воєнного стану, у тому числі введеного на законодавчому рівні поняття «іноземна релігійна організація», а також розмежування окремих видів релігійних організацій згідно чинного законодавства України.

У статті висвітлюється відсутність уніфікованого законодавчого визначення поняття «релігійної організації» в Україні, що створює правову невизначеність у сфері правозастосування. Проаналізовано наукові підходи до визначення сутності релігійних організацій, серед яких звужене ототожнення із релігійною

громадою та більш широке розуміння, яке охоплює центри, управління, монастирі, місії, братства та духовні навчальні заклади. Звертається увага на те, що чинне законодавство наводить лише перелік видів релігійних організацій, без чіткої дефініції їх загального поняття, що актуалізує потребу в теоретичному осмисленні цього питання.

Окремо підкреслюється значення останніх законодавчих змін, зокрема закріплення поняття «іноземної релігійної організації» та заборона діяльності структур, афілійованих із релігійними центрами держави-агресора. Такі новели розглядаються у контексті забезпечення національної та громадської безпеки, а також відповідності міжнародним стандартам у сфері захисту прав людини.

У статті досліджуються також класифікації релігійних організацій за різними критеріями: законодавчо визначеними видами, конфесійною належністю, територією діяльності, національною ознакою та порядком утворення. Проаналізовано наукові пропозиції щодо уточнення дефініцій окремих видів релігійних організацій, зокрема монастирів і місій, та наведено авторське бачення удосконаленого визначення поняття «монастиря». Зроблено висновки, що попри відсутність уніфікованого законодавчого визначення релігійної організації, можливо забезпечити належну правову визначеність шляхом систематизації її ознак і закріплення статусу окремих видів.

Ключові слова: релігійна організація, іноземна релігійна організація, релігійна громада, монастир, воєнний стан.

Hurenko V.A. THE CONCEPT AND TYPES OF RELIGIOUS ORGANIZATIONS IN UKRAINE

The scientific article is devoted to the analysis of the legal regulation of the definition of the concept of a «religious organization» in Ukraine. It examines the main legislative changes in recent years and during the period of martial law, including the introduction at the legislative level of the concept of a «foreign religious organization», as well as the differentiation of certain types of religious organizations under the current legislation of Ukraine.

The article highlights the absence of a unified legislative definition of the concept of a «religious organization» in Ukraine, which creates legal uncertainty in the field of law application. Scientific approaches to defining the essence of religious organizations are analyzed, including the narrower identification with a religious community and the broader understanding that encompasses centers, administrations, monasteries, missions, brotherhoods, and theological educational institutions. It is noted that the current legislation provides only a list of types of religious organizations without a clear definition of their general concept, which underscores the need for theoretical reflection on this issue.

Special emphasis is placed on the significance of recent legislative changes, in particular the introduction of the concept of a «foreign religious organization» and the prohibition of the activities of structures affiliated with religious centers of the aggressor state. Such novelties are considered in the context of ensuring national and public security, as well as compliance with international standards in the field of human rights protection.

The article also examines classifications of religious organizations according to various criteria: legislatively defined types, confessional affiliation, territory of activity, national characteristics, and the procedure of establishment. Scientific proposals regarding the refinement of definitions of certain types of religious organizations, in particular monasteries and missions, are analyzed, and the author's vision of an improved definition of the concept of a «monastery» is presented. It is concluded that, despite the absence of a unified legislative definition of a religious organization, it is possible to ensure proper legal certainty through the systematization of its features and the consolidation of the status of its individual types.

Key words: religious organization, foreign religious organization, religious community, monastery, martial law.

Дата надходження статті: 08.09.2025

Дата прийняття статті: 24.09.2025

Опубліковано: 04.12.2025

